

О. К. Вишняков

*завідувач кафедри права Європейського Союзу та порівняльного
правознавства Національного університету
«Одеська юридична академія», доктор юридичних наук, професор*

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК НАДНАЦІОНАЛЬНЕ УТВОРЕННЯ

О. К. Вишняков. Европейський суд з прав людини як наднаціональне утворення. – Стаття.

Наднаціональність – термін, який має різні характеристики у правовій доктрині. Він застосовується, зокрема, щодо органів деяких міждержавних утворень та пов'язується з певними ознаками. Деякі з цих ознак має Європейський суд з прав людини. Цю статтю присвячено статусу ЄСПЛ як наднаціональної юрисдикції та ознакам останньої.
Ключові слова: наднаціональність, наднаціональне право, юрисдикція, Європейський суд з прав людини.

А. К. Вишняков. Европейский суд по правам человека как наднациональное образование. – Статья.

Наднациональность – термин, имеющий разные характеристики в правовой доктрине. Он применяется, в частности, в отношении органов некоторых межгосударственных образований и связывается с определенными признаками. Некоторые из этих признаков имеет Европейский суд по правам человека. Данная статья посвящена статусу ЕСПЧ как наднациональной юрисдикции и признакам последней.

Ключевые слова: наднациональность, наднациональное право, юрисдикция, Европейский суд по правам человека.

О. К. Vyshniakov. European Court of Human Rights as a supranational formation. – Article.

Supranationality is a term that has different characteristics in legal doctrine. It applies in particular in respect of some interstate formations and it is associated with certain characteristics. The European Court of Human Rights has some of these characteristics. The article focuses on the status of the ECHR as a supranational jurisdiction and on the features of the latest.

Keywords: supranationality, supranational law, jurisdiction, the European Court of Human Rights.

Протягом більше століття спостерігається поява судових установ міжнародного характеру. Йдеться про установи, створені для забезпечення певних цілей та завдань, функціонування тої чи іншої міжнародної організації. Цей процес активізувався у зв'язку з діяльністю міждержавних угруповань інтеграційного характеру. Такі угруповання зазвичай йменують наднаціональними, оскільки на відміну від традиційних міжнародних організацій учасники передають їм деякі свої державні функції, причому останні зливаються, набувають спільного характеру та здійснюються знов-таки створеними спільно автономними владними органами. Важливим організаційним елементом таких угруповань виступають судові або квазі-судові структури, які, таким чином, теж підпадають під визначення «наднаціональних» (у якості прикладу здебільшого наводиться судова система Європейського Союзу).

Наднаціональності як теоретичному питанню та наднаціональному характеру міждержавних угруповань та їх внутрішніх структур присвячено значний обсяг юридичної літератури, у першу чергу авторів з держав-учасниць угруповань. Щодо розробки проблеми наднаціональності вітчизняна юридична література має певні надбання, хоча йдеться про окремі наукові статті та фрагменти [1, с. 171; 2, с. 84-90; 3, с. 88-112; 4, с. 41; 5; 6, с. 40-45; 7, с. 76-83, та ін.]. Разом з тим, висвітленню питань наднаціональної судової юрисдикції не приділено достатньо уваги, хоча як суттєвий здобуток варто відзначити монографію Т. В. Комарової [8]. Між тим, відповідні наукові дослідження є для вітчизняної правової науки нагальним завданням, зважаючи на процес поступового наближення до правової системи ЄС, розширення інших зовнішніх інтеграційних зв'язків, та, особливо, – на визнання Україною юрисдикції Європейського суду з прав людини та застосування судами практики ЄСПЛ як обов'язкової та як джерела права [9, стаття 17].

Метою цієї статті є у певній мірі заповнити зазначений дефіцит, а завданням – дослідити проблему правового статусу ЄСПЛ у наднаціональному вимірі.

Термін «наднаціональність» мав спочатку поширення у політичному обігу. Так, 9 травня 1950 р., виступаючи перед Асоціацією англо-американської преси у Парижі, міністр закордонних справ Франції (екс-прем'єр Франції) Робер Шуман звернувся з декларацією щодо створення в рамках майбутнього Європейського співтовариства вугілля та сталі спільного Вищого органу, що складається

з незалежних осіб, які призначаються урядами держав-членів на паритетній основі [10]. 25 липня 1950 р. він заявив в Національній Асамблеї Франції: «Сутність нашої пропозиції – створення поза національного суверенітету наднаціональної влади, спільної влади країн-учасниць, влади, яка має стати вираженням солідарності цих держав, у розпорядженні якої вони реалізують часткове злиття їх національних суверенітетів. Держави-підписанти віддаватимуть свої повноваження у чітко визначеній сфері, щоби їх надати у спільне та довірче застосування постійним інституціям, які вони разом створюють. Це делегування суверенної влади, чи навіть більше – це часткове злиття суверенітету, супроводжуватиметься запобіжними заходами.... Наднаціональна влада буде незалежною у своїх рішеннях як стосовно урядів, так й стосовно окремих інтересів...» [11, р. 3].

У якості юридичного терміну наднаціональність з'явилася у Договорі про створення Європейського співтовариства вугілля та сталі, підписаному у Парижі 19 квітня 1951 р., де зазначалось (ст. 9): «Члени Верховного органу виконують свої функції, будучи повністю незалежними, в загальних інтересах Співтовариства. У процесі виконання своїх обов'язків вони не запитують та не приймають інструкції будь-якого уряду або будь-якої організації. Вони утримуються від будь-яких дій, несумісних з наднаціональним характером їх функцій. Кожна держава повинна поважати цей наднаціональний характер, не справляючи впливу на членів Верховного органу при виконанні ними своїх завдань» [12]. В укладених згодом договорах про Європейське економічне співтовариство та про Євратом термін «наднаціональний» не вживався, але, як вважається, це було викликано «просто непотрібністю», при цьому наднаціональність по суті зберіглася [13, р. 10-11]. Щодо ст. 9, то її поряд з деякими іншими статтями було виключено з тексту ЄСВС «Договором про злиття» від 8 квітня 1965 р. (ст. 19) [14].

Як доктринальний цей термін почав застосовуватися з 1907 р., коли у наукових дискусіях йшлося про Міжнародний суд зі спорів, передбачений XII-ою Гаазькою конвенцією. У подальшому було висунуто ідею «наднаціонального порядку», як вищої сутності права, яке повертатиметься до *jus gentium*. Далі висунуто зауваження щодо «наднаціональної позиції» суддів Постійна палата міжнародного правосуддя, а Лігу Націй називають «федеративним наднаціональним органом» (огляд літератури див.: [13, р. 11-38].

У повоєнний період елементи наднаціональності відзначаються у літературі, присвяченій діяльності Європейських співтовариств та Європейського Союзу.

У теоретичній юриспруденції був у цілому визначений ряд ознак наднаціонального правопорядку як правопорядку *sui generis*, зокрема: 1) регулювання у важливій сфері у спільних інтересах держав-членів; 2) незалежність органів регулювання від інструкцій з боку держав; 3) прямий вплив на індивідів; 4) прийняття рішень більшістю; 5) обмеження функцій порівняно з державою; 6) виконання органом регулювання квазі-законодавчої функції; 7) можливість ревізії міжнародного акта, яким засновано угруповання, органом регулювання угруповання без ратифікації державами-членами; 8) існування органів народного представництва, що обирається або парламентами держав-членів або прямим голосуванням населення; 9) обов'язковість рішень органа регулювання для держав-учасниць, винесення рішень проти бажання держав-членів; 10) створення юрисдикції всередині угруповання. При цьому ті чи інші ознаки виступають як вирішальні (обов'язковість рішень; передача частини національного суверенітету; прямий вплив на індивідів, прийняття рішень більшістю, автоматичний вступ рішень у дію; незалежність наднаціональних органів та імунітет їх чинників від своїх держав, відсутність в них імперативного мандату), решта – як факультативні. Згідно з іншими підходами відзначено тільки трансфер владних повноважень, обов'язковість рішень та їх прийняття більшістю. Зі свого боку, так звані «негативісти» заперечували, вважаючи, що наднаціональність – це невідповідний термін, бо є не юридичним, а політичним. Також заявлялося про те, що залишається неясним, про верховенство над чим йдеться, – над нацією, чи над державою. Висловлювалася точка зору, що все міжнародне є наднаціональним, наддержавним, що терміни «наднаціональний» та «наддержавний» є взаємозамінними, бо відображають «поза-національність», та умовними, – наприклад, коли йдеться про міжнародний («інтернаціональний») суд, маються на увазі відносини між державами. На думку інших, треба розрізняти наднаціональність та наддержавність організації: перший термін показує, що організація здійснює владу безпосередньо щодо приватних осіб, а другий – що її рішення є обов'язковими для власне держав-членів (тобто, ці терміни, кожен сам по собі, не вичерпують змісту явища). В першому йдеться про верховен-

ство, а в другому – про підпорядкування, коли наддержавна особа (структура) ієрархічно є на вищому рівні, аніж національна. Щодо судових установ як наднаціональних заявлялося, що елементи цього поняття не несуть нічого нового. Так, зокрема, згадувалося про Центрально-Американський суд правосуддя, який функціонував з 1907 по 1917 роки і де був можливим розгляд скарг індивідів проти держав. Зазначалося, що рішення більшістю – це також не є щось нове, в тому числі в юрисдикційній сфері, оскільки міжнародні арбітражні суди та Міжнародний суд ООН вважають свої рішення обов'язковими навіть якщо за них проголосували не всі судді (докладно огляд різних позицій див.: [13, р. 11-63]).

У сучасний період розходження позицій зберігається, як й множинність наднаціональних ознак з точки зору загального поняття, правопорядку та організації. Так, ознаками наднаціональної організації називаються: трансформація права організації у внутрішнє право держав-членів; здійснення цього права органом, який не є підконтрольним державам-членам; вилучення відповідних питань з відання держав; непередставницький характер діяльності чиновників організації; обов'язковість рішень для держав-членів; прийняття рішень більшістю шляхом пропорційного (зваженого) голосування без представництва держав-членів [6, с. 44]. За іншою версією до таких ознак належать, зокрема: право організації згідно з її статутом на втручання у питання, що належать до внутрішньої компетенції держав; наявність повноважень на створення обов'язкових для держав-членів правил та механізмів контролю та здійснення цих повноважень непередставницькими органами; право зобов'язувати та уповноважувати юридичних та фізичних осіб [15, с. 80]. Сформульовано й інші реєстри ознак.

Зважаючи на збереження на разі диференціації доктринальних позицій, можна зробити висновок, що оскільки єдиного визначення наднаціональності або навіть єдиного підходу не існує, це поняття поки що залишається багатозначним, а його зміст залежить від умов та об'єкту застосування. У цій статті воно застосовується з точки зору наднаціонального правового виміру з метою визначення СКПЛ як організаційного уособлення феномену наднаціональності та відмінних рис наднаціонального статусу ЄСПЛ через певні правові ознаки.

Наднаціональне право існує поза державами, поза національним законодавством та діє незалежно від останнього. Наднаціо-

нальне право є договірним у своїй основі, – у всякому разі, воно є похідним відносно міжнародних договорів та створюється за допомогою як інструментів міжнародного права, так й особливих інструментів – актів автономних владних органів, сформованих учасниками договорів. Базисом наднаціонального права виступає принцип верховенства права (на цей принцип, між іншим, є посилення у Преамбулі та ст. 3 Статуту Ради Європи [16, с. 120-121]), – саме цей принцип обумовлює наддержавний вимір правового регулювання та незалежність останнього від національно-державних кордонів та національного правового поля, – тим більше, коли йдеться про загальнолюдські цінності, про людину (а не громадянина, як компоненти держави) як такого суб'єкта права, який розглядається у поза-національному, глобальному вимірі (при тому, що термін «людина» є як такий «наднаціональним» та «наддержавним»). Важливим елементом верховенства права є доступ до правосуддя. Оскільки принцип верховенства права «не має батьківщини» і є тотальним та глобальним, то й доступ до правосуддя має забезпечуватися відповідно функціонуванням поза-національних судових утворень.

Наднаціональне право сформувалося через поза-національні організації та їх органи, воно є правом поза-національних владних структур, і не в останній мірі судових, та є певним чином правом судової практики. Європейський конгрес, що відбувся у травні 1948 року у Гаазі, відзначив у результаті дискусії щодо створення об'єднання європейських держав: «(Конгрес)... Вважає, що зазначений Союз або Федерація має існувати відкрито для усіх націй Європи, що живуть за демократичного режиму й прийняли на себе обов'язок поважати Хартію прав людини». Конгрес визначив риси майбутнього договірної документи стосовно прав людини (що було згодом втілено у Європейській конвенції з захисту прав людини та основоположних свобод 1950 року), зазначивши, зокрема, у своїй Економічній і соціальній резолюції: «(Конгрес) ...Вважає, що захист прав людини є центром прикладення наших зусиль у напрямку єдиної Європи; що однієї Хартії прав людини недостатньо і що їй треба надати обов'язкового характеру, спираючись у цьому на Конвенцію, укладену країнами-членами Європейського Союзу. ...Вважає, що гарантування цих прав має передбачати заснування такого наднаціонального інституту як Верховний суд, орган судового контролю, вищої інстанції для держав, до якої можуть апелю-

вати особи та колективи, та призначеної забезпечувати здійснення Хартії» [17, р. 412, 421].

Наднаціональна юрисдикція є не тільки відповіддю на існування наднаціонального права, а й виступає у якості його генератора. В цьому контексті варто відзначити Європейський суд з прав людини, який з самого початку планувався, як зазначено, у статусі наднаціонального органа. ЄСПЛ не є підконтрольним або підзвітним будь-якій структурі, в тому числі – Раді Європи, хоча й перебуває у правовому полі цієї міжнародної організації, тобто його повноваження здійснюються напрямку, без організаційної «прокладки» з боку РЄ (або будь-якої, в т. ч. міжнародної, структури). Незалежність Суду забезпечується тим, що його судді обираються Парламентською асамблеєю РЄ з числа кандидатів, висунутих кожною державою; цей порядок застосовується і в разі довиборів та при звільненні вакансій. Щодо участі судді, що є вибраним від певної держави, у розгляді справи за заявою проти цієї держави, то це розглядається не як представництво, а лише як необхідність в участі судді, який був би свідомий національного правового поля та практики. Незалежність ЄСПЛ проявляється й у тому, що він самостійно приймає свій Регламент.

Деякі автори не визнають ЄСПЛ наднаціональним судовим органом та заперечують наявність в нього наднаціональних повноважень, зважаючи на те, що ЄКПЛ є міжнародним договором, згоду на обов'язковість якого держави висловили добровільно, а також на те, що повноваження, якими наділений Суд стосовно правової системи держави-учасниці, розглядаються як співвідношення «Суд – правопорядок держави-члена». Іншими словами, не вбачається повноважень, які створювали б особливий наднаціональний правопорядок. Аргументом виступає й те, що власне ЄСПЛ звертається до норм національного законодавства та національної судової практики [18, с. 110].

З цими аргументами не можна погодитись. По-перше, створення засобами міжнародного права – це звичайний шлях формування наднаціональної структури, – тут важливим є не засіб створення, а наділення владними повноваженнями. По-друге, Суд звертається до національного законодавства з певною метою – на предмет відповідності ЄКПЛ. Показником наднаціональності є покладення на державу-відповідача зобов'язання здійснити не тільки індивідуальні заходи в тому, що стосується позивача, а й заходи

загального характеру, спрямовані на подолання системних проблем, виконання яких контролюється Комітетом міністрів РЄ, в т. ч. щодо зміни законодавства для приведення його у відповідність зі спільним стандартом ЄКПЛ, а щодо зміни національної судової практики – для приведення її у відповідність до наднаціонального надбання – прецедентної практики ЄКПЛ, практики Комітету міністрів РЄ та колишньої Комісії з прав людини РЄ. Таким чином, рішеннями Суду створюється єдиний спільний правопорядок держав-учасниць ЄКПЛ в тому, що стосується прав людини. Крім того, варто зазначити, що в країнах з моністичною правовою системою ЄКПЛ є складовою частиною національного права, зокрема, в умовах України.

Не змінює аргументації й те, що Суд діє методом імпліцитного контролю (тобто, не маючи права діяти *in abstracto*) [18, с. 111], оскільки саме такого характеру компетенція притаманна будь-якій судовій установі. Важливо також відзначити, що через винесення індивідуальних рішень, зокрема в результаті типових порушень, особливо «пілотних» рішень, здійснюється вплив на національну судову практику. Те, що вплив здійснюється через вищі національні судові органи, знов-таки не змінює загальної картини, оскільки останні мають діяти в силу зобов'язань держави за Конвенцією.

Не можна погодитись і з тим, що про відсутність наднаціонального характеру Суду свідчить субсидіарність його компетенції (тим більше, що авторами одразу ж відзначається збалансованість субсидіарності та «європейського контролю» з боку ЄСПЛ) [18, с. 111]. У практиці ЄСПЛ принцип субсидіарності відображається, зокрема, через правило про обов'язковість попереднього проходження позовачем всіх національних судових механізмів (за винятком випадку визнання національних засобів неефективними або у разі невиконання рішення ЄСПЛ). Справа в тому, що наднаціональне регулювання з'явилося як спосіб подолання дефіциту можливостей національного та міжнародного права у деяких напрямках регулювання або як засіб подолання суперечностей між загальноприйнятими у світі принципами та національними нормативно-правовим та організаційним забезпеченням і підходами. Методом подолання дефіциту виступила субсидіарність, – отже, остання є як раз навпаки – супутньою ознакою наднаціональності. Навіть більше, – висловлюється слушна думка, що в аспекті європейської політики «... не зважаючи на уявний антагонізм понять «надна-

ціональність» та «субсидіарність», вони являють собою суперечливу єдність» [19, с. 79]. Отже, принцип субсидіарності забезпечує співіснування національної системи з нормами поза-національного правового поля, що мають пряму дію, без виникнення конфронтаційних процесів.

Мета ЄКПЛ – не контроль за внутрішнім законодавством, а захист прав людини, включаючи контроль за додержанням державами прав, передбачених Конвенцією. Крім того, що існує незалежний орган, який контролює виконання – Комітет міністрів Ради Європи, ЄСПЛ, не маючи контрольних повноважень, приймає участь у здійсненні наднаціонального «європейського контролю» за додержанням національними владами прав, передбачених Конвенцією, причому в особливий спосіб. Це, зокрема, прийняття «пілотних» рішень, що розраховані на певну нормативно-правову реакцію з боку держав-учасниць та на результат щодо усунення зазначених у такому рішенні системних недоліків у їх законодавстві та практиці, та схвалення умов односторонньої декларації щодо розв'язання спору, наданої з боку держави-відповідача. Так, в тому, що стосується системної проблеми невиконання рішень національних судів, у зв'язку з рішеннями ЄСПЛ стосовно подолання цієї проблеми, як реакція на необхідність запровадження заходів загального характеру, було видано Закон України від 5 червня 2012 р. «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень» [20] (інше питання – адекватність Закону висунутим «пілотними» рішеннями вимогам).

Отже, наднаціональність Суду не означає відмову від використання національного регулювання, – останнє відіграє роль не тільки об'єкту порівняння, а й у певній мірі об'єкту регулювання; воно може відігравати й функцію інструменту. Так, оскільки ЄСПЛ не має власного виконавчого механізму, виконання його рішень покладається на держави-учасниці Конвенції. Виконавчими органами виступають державні національні органи, – останні є у відносинах субординації щодо контролюючого органу – Комітету міністрів РЄ. На національному рівні можуть використовуватися як судові, так й інші механізми виконання. Варто зазначити, наприклад, що Законом України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» (ст. 10) передбачена можливість повторного розгляду справи адміністративним органом без опосередкування рішенням національного суду.

ЄСПЛ підкреслює, що не дає обов'язкових вказівок державам відносно законодавчої, судової та іншої діяльності (посилання на практику Суду див.: [21, с. 59-60]). Разом з тим, варто відзначити певну тенденцію останнім часом до посилення впливу практики Суду на національне судочинство. Так, нещодавно опублікований текст Протоколу № 16 до Конвенції передбачає, що, приймаючи до уваги, що розширення компетенції Суду надавати висновки має у подальшому посилювати взаємодію між Судом та національними владами і, таким чином, посилювати імплементацію Конвенції у відповідності з принципом субсидіарності, вищі суди сторін Конвенції можуть, у контексті виключно конкретної справи, що ними розглядається, звертатися до Суду із запитом про надання консультативних висновків з принципових питань щодо інтерпретації або застосування прав та свобод, визначених Конвенцією чи протоколами до неї. У разі прийняття запиту, Велика палата Суду має надати обґрунтований консультативний висновок, який повинен бути опублікований, причому цей висновок не є зобов'язуючим [22].

Говорячи про наднаціональний, прямої дії вплив на національну судову систему, не можна не відзначити допоміжної ролі іншої наднаціональної структури – Комітету міністрів РЄ, з яким Суд працює після винесення свого остаточного рішення, так би мовити, у тандемі. Тут відбувається контроль виконання у вузькому плані, тобто за виплатою «справедливої сатисфакції», та у широкому плані – за приведенням законодавства та правозастосовної практики у відповідність до Конвенції, у тій мірі, у якій вони порушують Конвенцію чи не відповідають їй.

ЄСПЛ спочатку виступав як міжнародна судова установа для розгляду звернень держав щодо порушень прав людини з боку інших держав-учасниць ЄКПЛ. Але згодом було допущено пряме звернення до ЄСПЛ громадян та їх об'єднань. Це сталося навіть ще тоді, коли першою обов'язковою інстанцією виступала Європейська комісія з прав людини, а можливість звернення потребувала попереднього загального офіційного визнання такого права за своїми громадянами та об'єднаннями з боку відповідної держави. Згідно зі ст. 34 ЄКПЛ («Індивідуальні заяви»), «...До Суду може звертатися з заявою будь-яка фізична особа, неурядова організація або група осіб, що вважають себе потерпілими від допущеного однією з Високих Договірних Сторін порушення прав, викладених у Конвенції або Протоколах до неї. Високі Договірні Сторони зобов'язуються

не перешкоджати жодним чином ефективному здійсненню цього права» [23]¹. Це, між іншим, можна було б вважати визнанням фізичної особи та юридичної особи суб'єктами міжнародного права. Щоправда, суб'єктність у даному випадку не включає традиційної властивості нести міжнародно-правові зобов'язання та відповідальність. Крім того, заявником може бути й особа, що не є громадянином держави-учасниці Конвенції. З іншого боку, суб'єкт не розглядається тільки як пасивний «дестинатор» чи «бенефіціар», оскільки саме від його активного волевиявлення залежить включення міжнародно-правового захисного механізму.

Отже, функцією ЄСПЛ є врегулювання «державно-приватних» відносин, зокрема – відносин між приватною особою та державою (учасницею ЄКПЛ) іншою ніж та, до якої належить приватна особа. Такі відносини та відповідні спори не є міждержавними, а з традиційних позицій, що склалися у міжнародному праві, їх не можна вважати і міжнародними. Саме ці відносини та державно-приватні спори є вирішальною ознакою сфери наднаціональної юрисдикції. Крім того, ЄКПЛ розглядає спори й без іноземного елемента. Ці спори розв'язуються за допомогою інструментів міжнародного права і в силу ЄКПЛ як міжнародного договору можуть розглядатися Судом, за умови, що відповідач порушив вимоги Конвенції (яка, між іншим, регулює не тільки відносини з іноземним елементом), а позивач посилається на це порушення. Тим не менш, не зважаючи на міжнародно-правовий інструментарій, ці спори не є міжнародними, оскільки ані в них, ані у відносинах, з яких вони випливають, іноземний суб'єкт відсутній. Ця обставина робить відносини та спори особливими та дозволяє вважати їх наднаціональними за правовою природою. Отже, щодо спорів між державами (це на практиці – поодинокі справи) ЄСПЛ виступає як між-

¹ За українським перекладом Конвенції під редакцією Секретаріату Європейського суду з прав людини [24]: «Суд може приймати заяви від будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб...». Такий же зміст має офіційна англійська (а також російська) версія. Але французька версія: «La Cour peut être saisie d'une requête par toute personne physique, toute organisation non gouvernementale ou tout groupe de particuliers...» має інший зміст, тобто йдеться не про можливість для Суду приймати заяви, а про можливість для особи звертатися до Суду з заявою (що за смыслом підтверджується другим реченням статті 34, де ця можливість визначена як право особи). Варто зазначити також, що в українській версії слово «фізична» (особа) відсутнє, слово «заява» поставлено у множині, а за російською версією замість терміна «заявление» використаний термін «жалоба» (у французькій версії відповідно застосовано терміни «personne physique» та «requête»).

державний міжнародний суд, а щодо спорів індивідів зі своєю чи іншою державою – як наднаціональний міжнародний суд. На нашу думку, другим вирішальним чинником у наднаціональній юрисдикції є надання компетенції з вирішення спорів без іноземного елемента, що впливають з внутрішньо-національних «публічно-приватних» відносин між державою та індивідом.

ЄСПЛ зобов'язує тільки держави та впливає на внутрішній правопорядок виключно через державу та її органи, – наднаціональність тут проявляється в тому, що його рішення діють прямо, безпосередньо на всі державні органи, в т. ч. низової ланки, мають останніми виконуватись, а практика Суду має цими органами додержуватися, при тому, що Суд не може скасовувати акти і норми внутрішнього законодавства, чи визнавати їх недійсними.

В цьому відмінність наднаціональної юрисдикції від федеральної. Крім того, в умовах федеральної юрисдикції нижчі суди підпорядковані федеральному, а справа у залежності від її кваліфікації може одразу ж розглядатися у федеральній судовій інстанції. На відміну від федерального суду, ЄСПЛ як наднаціональний юрисдикційний орган не розглядає заяву, якщо вона подана на розгляд іншого міжнародного органу розслідування чи врегулювання (ст. 35 Конвенції), наприклад, у разі звернення до Комітету з прав людини, створеного на підставі частини IV Міжнародного пакту про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 р. [25, с. 447-466], в порядку, передбаченому Факультативним протоколом до Пакту [26, с. 467-473].

Наднаціональною ознакою для ЄСПЛ виступає прояв «автономного» підходу, тобто незалежного від національних підходів, до правових термінів та понять. «Автономність» деяких понять, що є у Конвенції, – в тому, що вони мають інший зміст та обсяг, ніж у національних законодавствах, (так, є навіть приклади трансформації адміністративного правопорушення в кримінальне). Під «неурядовими організаціями» розуміється не те, що прийнято у міжнародному праві. Практика Суду крім громадських організацій включає до цих категорій усіх інших юридичних осіб приватного права. Практика ЄСПЛ опрацювала й автономні від національних поняття. Так, Суд зазначив: «Чи буде право розглядатися як цивільне у сенсі Конвенції, залежить не від його юридичної кваліфікації у внутрішньому законодавстві, а від того який матеріальний зміст вкладено в нього цим законодавством і які наслідки воно пов'язує

з ним». Щодо власності Конвенція виходить з загальновизнаного її розуміння як права володіти, користуватися та розпоряджатися своїм майном. Суд встановив, що поняття «майно» в абзаці першому ст.1 Першого Протоколу до Конвенції – і відповідно «права власності» в цілях цієї статті – «незалежні від формальних кваліфікацій у внутрішньому праві», вони значно ширші та охоплюють й інші права й інтереси, крім права власності на рухоме і нерухоме майно. Застосовується хоча й ніде не закріплена, але повсюдно де-факто визнана аксіома – «норми Конвенції діють у тому вигляді, як вони витлумачені Судом». Отже, варто погодитися з думкою, що сама по собі Конвенція виступає в ролі наднаціонального закону з урахуванням автономного тлумачення її Судом (аналіз «автономного підходу» див.: [21, с. 89, 95, 98-99, 102-103]).

На наш погляд, автономне тлумачення – обов'язкова ознака та аксесуар наднаціонального суду як такого. «Автономний підхід» ЄСПЛ – це підхід з позицій наднаціонального права, це підхід позасистемний (чи надсистемний), такий, який здійснюється поза системами як загального права так й континентального права. Отже, цей підхід дає підстави говорити й про «позасистемність» Конвенції.

Як уособлення автономного підходу відзначається і так званий «усереднений» підхід, який втілюється у правових позиціях та настановах ЄСПЛ та застосовується щодо прецедентної практики ЄСПЛ і є таким, що знаходиться посередині між англійським прецедентом та континентальною системою як стабільний підхід, що склався. Автономність вбачається й у так званому еволютивному підході у тлумаченні, який виступає основою для розширеного тлумачення. Сутність еволютивного підходу, який був започаткований на другому етапі розвитку Суду, – у відкритості Конвенції для тлумачення, а також у тому, що головне – не декларування Конвенції, а ефективність захисту, за принципом-запитанням: «Що виходить зі сказаного у Конвенції в умовах, що змінилися?». Перш за все, як слушно відзначається, принцип еволютивного тлумачення дозволяє Суду поступово розширювати каталог тих «деяких» прав людини, які захищаються Конвенцією (згідно з її Преамбулою) (аналіз «еволютивного підходу» див.: [21, с. 90, 105]). Отже, формування автономної еволютивної єдиної практики прецедентного характеру є не тільки свідченням інституційної єдності ЄСПЛ, а й ознакою його правового статусу як наднаціонального органу.

Наднаціональна юрисдикція ЄСПЛ має певні ознаки, що не охоплюються ані національною юрисдикцією, ані юрисдикцією міжнародною. Але за допомогою міжнародно-правових та національно-правових інструментів вона забезпечує захист фізичної чи юридичної особи у правовідносинах з державою, причому не тільки із «зовнішньо-правових» та універсальних питань, і не тільки відносин з іноземним елементом, а й тих, що є предметом внутрішньо-національної правової сфери. При цьому особливими інструментами регулювання виступають недоговірні акти практики Суду.

Література

1. Василенко В. А. Основы теории международного права. – К.: Вища школа, 1988. – 288 с.
2. Муравьев В. И. Буржуазная юридическая наука о «наднациональном» характере права европейских сообществ // Вестник Киевского государственного университета. Международные отношения и международное право. – К., 1979. – Вып. 8. – С.84-90.
3. Муравйов В.І. Правові засади регулювання економічних відносин Європейського Союзу з третіми країнами (теорія і практика). – К.: Академ-Прес, 2002. – 426 с.
4. Опришко В. Ф. Міжнародне економічне право: Підручник. – К.: Либідь, 1995. – 192 с.
5. Водяников О. Наднаціональність в праві Європейського Союзу: Goetterdämmerung Європи чи переосмислення права? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://iir-mp.narod.ru/subjects/eu/superstate.htm>
6. Мельник З. П. Проблеми інтернаціоналізації та формування наднаціонального права: теоретичні питання // Часопис Київського університету права, 2007. – № 1. – С. 40-45.
7. Шпакович О. Наднаціональність у праві Європейського Союзу // Європейське право, 2012. – № 1. – С. 76-83.
8. Комарова Т. В. Юрисдикція Суду Європейського Союзу: монографія. – Х.: Право, 2010. – 360 с.
9. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 30. – Ст. 260.
10. Fondation Robert Schuman. Le Centre de recherches et d'études sur l'Europe. Déclaration du 9 mai [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.robert-schuman.eu/fr/declaration-du-9-mai-1950>
11. Journal officiel de la République Française, Débats parlementaire, Assemblée Nationale, première législative, session de 1950, p. 5943. – Цит. за: Klaus von Lindeiner-Wildau, La supranationalité en tant que principe de droit. – A. W. Sijthoff-Leide, 1970. – 178 p.

12. Traité instituant la Communauté européenne du charbon et de l'acier (Paris, 18 avril 1951) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cvce.eu/obj/traite_instituant_la_communaute_europeenne_du_charbon_et_de_l_acier_paris_18_avril_1951-fr-11a21305-941e-49d7-a171-ed5be548cd58.html
13. Klaus von Lindeiner-Wildau, La supranationalité en tant que principe de droit. – A. W. Sijthoff-Leide, 1970. – 178 p.
14. Treaty establishing a Single Council and a Single Commission of the European Communities / Treaty establishing a Single Council and a Single Commission of the European Communities and related documents [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:11965F:EN:PDF>
15. Шпакович О. Наднаціональність у праві Європейського Союзу // Європейське право, 2012. – № 1. – С. 76-83.
16. Устав Совета Европы. Лондон, 5 мая 1949 года / Дамири М. А., Анцупова Т. А. Право Совета Европы: схемы, таблицы, определения и комментарии. Учебное пособие. – Одесса: Феникс, 2007. – 284 с.
17. Congress of Europe. Congrès de l'Europe. May/Mai 1948. – Strasbourg : Council of Europe Publishing, 1999. – 457 p. / Congress of Europe: The Hague, 7-11 May 1948 – Том 1948 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: books.google.com/books?isbn
18. Політико-правові аспекти діяльності Ради Європи. Навчальний посібник. – К.: «Фенікс». – 2007. – 224 с.
19. Хохлов И. И. Наднациональность в политике Европейского Союза. – М.: Междунар. отношения, 2007. – 160 с.
20. Про гарантії держави щодо виконання судових рішень: Закон України від 5 червня 2012 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 17. – Ст. 158.
21. Туманов В. А. Европейский Суд по правам человека. Очерк организации и деятельности. – М.: Издательство НОРМА, 2001. – 304 с.
22. Protocole no. 16 à la Convention de sauvegarde des Droits de l'Homme et des Libertés fondamentales [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.conventions.coe.int/Treaty/FR/Treaties/Html/Prot16ECHR.htm>
23. Convention de sauvegarde des droits de l'homme et des libertés fondamentales / Convention européenne des droits de l'homme [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://echr.coe.int/Documents/Convention_FRA.pdf
24. Європейська конвенція з прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://echr.coe.int/Documents/Convention_UKR.pdf
25. Международный пакт о гражданских и политических правах (16 декабря 1966 года) / Международное право: сборник документов / Под ред. проф. М. Е. Черкеса. – Одесса: Фенікс, 2010. – С. 447-466.
26. Факультативный протокол к Международному пакту о гражданских и политических правах (Нью-Йорк, 19 декабря 1966 года) / Международное право: сборник документов / Под ред. проф. М. Е. Черкеса. – Одесса: Фенікс, 2010. – С. 467-473.